

Az első magyar nyelvű *Werther*-fordítások irodalomtörténeti kontextusa²

Fordítói elképzelések a nyelvújítás korában

Az ún. „nyelvújításnak nevezett korszakban”³ többek között olyan kérdések foglalkoztatták a szerzőket, hogy a fordítás mely főbb eszmei céloknak rendelhető alá, és hogy e célok milyen nyelvi és irodalmi program(ok) keretében valósít-

¹ Simon-Szabó Ágnes tanulmányait a Szegedi Tudományegyetemen végezte germanisztika, finnugrisztika, illetve német jogi szakfordító és szaktanácsadó szakokon. A PhD-fokozatot 2013-ban szerezte meg a *Werther-fordítások kulturális átértelmezései 1800 körül fordításelméleti és filológiai megközelítésben* című disszertáció megvédésével. (minősítés: *summa cum laude*). Kutatási területek: kultúrákutató, fordításelmélet, 18–19. századi német és magyar irodalomtörténet.

² Jelen tanulmány egy kétrészesre tervezett beszámoló első fele, mely Bölöni Farkas Sándor és Kissolyosi Simó Károly *Werther*-fordításait hivatott bemutatni. Az első rész irodalomtörténeti áttekintést ad, a második pedig a fordítási szövegekkel foglalkozik. A kutatási eredmények a 2013 tavaszán Szegeden megvédett doktori értekezés eredményeit szemléltetik. Jelen tanulmány esetleges aránytalanságainak a folytatásos megjelenés az oka. Azt érdemes előre bocsátani, hogy az 1810-es években Kolozsváron egymással szoros összefüggésben született meg az első két magyar nyelvű *Werther*-fordítás. Kézirat: Bölöni Farkas Sándor (ford.): Az ifjú Werther gyötrelmei [Johann Wolfgang Goethe művének ford.] Bibliotheca Filialei Cluj a Academiei Republicii Romane Sign. MsU 509. Megjelent: Goethe, Johann Wolfgang: Az ifjú Verter' gyötrelmei Göthéből. Fordította K[is]. S[olymosi]. S[imó]. K[ároly]. Fejjérden, Pesten, Petrózai Trattner János Tamás betűivel 's költségével, 1823. Ua. 1975².

³ „A nyelvújításnak nevezett korszak tágabb értelemben az 1770-es évek legelejétől az 1840-es évekig, a Magyar Tudós Társaság nyelvi kodifikációs tevékenységének kibontakozásáig tartott. Szűkebb értelemben a magyar nyelv több szempontú feldolgozása, értékelése, részleges átalakítása, bővítése az 1790-es évek elejétől az 1820-as évek közepéig zajlott. A nyelvújítás folyamata nem tekinthető pusztán nyelvbővítésnek: e történeti korban egyaránt fontos volt a magyar nyelv irodalmi változatának (a sztenderdnek) a rögzítése, teljesítményének növelése, az így létrejövő minta kiterjesztése, érvényessége határainak kijelölése, a szépirodalomhoz való viszonyának értelmezése, nyelvi ízlésbeli kérdések megvitatása.” Tolcsvai Nagy Gábor: A nyelvi és irodalmi ízlés vita nagy, nyilvános szakasza. In: Szegedy-Maszák Mihály/Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig*. Budapest, 2007, 44.

hatók meg. Ezen szűkebb gondolatrendszer egy, a nemzeti nyelv és irodalom művelésére vonatkozó elképzeléseket tartalmazó tágabb kontextus vette körül, s igyekezett megfogalmazni az intézményesülő irodalmi élet nyilvánossága előtt kibontakozó – jellemzően levelek oldalain és folyóiratok hasábjain képviselt – nyelv- és irodalomtudományi igényű programokat. A jelen tanulmányban áttekintésre kerülő fordítási elgondolások nem csupán időben korlátozódnak a 19. század első három évtizedére, hanem területileg is Döbrentei Gábor kolozsvári folyóirata, az *Erdélyi Muzéum* körére vonatkoznak. Ezek a nyelvi programok jelölik ki azt a keretet, amelyben létrejöttek Johann Wolfgang von Goethe nagy sikerű, *Die Leiden des jungen Werthers* (1774) című érzékeny regényének első magyar nyelvű fordításai Bölöni Farkas Sándortól és Kissolyosi Simó Károlytól.

Az említett nemzeti narratíva, vagyis a nemzeti nyelv művelésének eszméje történeti fordítások esetében sem választható el élesen a személyes indíttatás motivációjától. Amennyiben Bölöni Farkas a *Werthert* egy barátja „Kedveltjének” kívánságára fordítja – ahogy azt Kazinczy Ferenc leveleiből adathatjuk –, annyiban megfelel annak az elvárásnak is, amelyet Döbrentei és Kazinczy támasztottak vele szemben: a német regény magyarra ültetésével irodalmi mintát teremt és a nyelvet műveli. Számptalan példát találni arra történeti szövegek esetében is, hogy elsősorban nem azért olvasnak vagy fordítanak bizonyos műveket a szerzők, hogy ezzel az anyanyelv művelésének elvont ügyét támogassák, hanem bizonyosan valamiféle személyes érdekelttség motivációjával is bírnak. Döbrenteinek a fordítások ösztönzésére irányuló „jutalomtétel”-kiírásában például a következő olvasható: „Mert a’ Publikum nem haza szeretetből olvas (és valójában megkínzott hazafiság volna ro[s]sz magyar könyvet csak azért olvasni, mivel magyar) hanem azért, hogy tanuljon vagy magát múlassa.”⁴

A 17. században a klasszikus nyelvek irodalmának fordítása jelölte ki a kanonizált irodalmi műfajok és művek sorát. Talán ennek köszönhető az is, hogy ekkoriban a fordítót is szerzőnek tekintették, nem választva szét élesen az eredeti és a fordított munkák szerzésének folyamatát. Ezen nézetekben változást a zseni-konceptiók elterjedése hoz majd. Többek között jellemzője ez már a fent említett jutalomtétel-kiírásnak is az *Erdélyi Muzéum* első füzetéből. A fordító és a szerző tevékenységének rokonítása a 18. században is megmarad, ekkor azonban inkább bizonyos kultúrák irodalmáról, egyfajta kulturális fejlődési modellben való gondolkodás jellemzőjeként. E modellben a másik kultúrához viszonyítják

⁴ Döbrentei Gábor: Eredetiség és jutalomtétel, szinmű-verseny kiírás. *Erdélyi Muzéum*, 1814/1. 150.

a nemzeti nyelvet, s az ezekhez való „felzárkózásban” szükségszerű folyamatlépcsőként tekintenek a fordításokra. A 18. századi német, lengyel és magyar nyelven művelt kultúrák „visszalatinosodásával”, az újlatin költészet virágzásával és a latinnal, mint a tudomány művelésének, illetve a közép- és felsőfokú oktatás nyelvének kialakulásával *párhuzamosan* indult meg az élő, nemzeti nyelvek művelése a latinnal szemben. Annak érdekében, hogy e nyelvek a kommunikáció minden szintjén képesek legyenek kielégíteni a velük szemben támasztott igényeket, szükségessé vált a megújításuk, így a nyelvművelő mozgalmak kibontakozása. A mozgalmak-kifejezés nem csak arra utal, hogy mind német, mind lengyel és magyar nyelvterületen megindultak ezek a folyamatok, hanem hogy e nyelvi terekben egyszerre több, egymással konkuráló, ám épp ezen versengés által a saját tézisek élesebb kidolgozására ösztönző elmélet jelent meg. Ennek a „felzárkózás[nak] mintája minden esetben az újkorban megújuló arisztoteliánus poétikai-retorikai-stilisztikai rendszerrel szoros összefüggésben levő humanista nyelveszmény” volt.⁵ Az ebben az időben legtöbbet emlegetett teoretikusok tehát még mindig a rómaiak voltak: gyakran idézték Cicero imitációtanát, Quintilianusnak a nyelv közmegegyezésen alapuló művelésére vonatkozó elméletét. Létezik azonban az elméleti párhuzamok mellett egy fontos gyakorlati különbség is az ókori szerzők fordításai és a tárgyalt időszak fordítóinak tevékenysége között, amelyre érdemes kitérni. Míg a 18. században a „szerzők a fordítással még nem önálló diszciplínaként, csupán az egyéni nyelv és stílus fejlesztésének eszközeként foglalkoztak. Olyan eszközként ráadásul, amely alárendelődik, illetve részét képezi egy szélesebb fogalomnak, az imitationak”, addig az „utánzás [...] az antikoknál nem jelentett pusztán másolást, hanem végső célként az eredetivel való versengést, annak meghaladását (*aemulatio*) tűzték ki.”⁶ Az *aemulatio*-eszmény a reneszánsz retorikáknak is közhelye. Ehhez járul, hogy a fordítás során imitált latin szerzők nyelvének és eszmeiségének az oktatás keretein belül megvalósuló begyakorlásán túl, a 18. század második felében immár Európa-szerte megjelennek az élő nyelvek „élővé”-válását előmozdító elméleti viták és gyakorlati megoldások is. Ezek a nyelvfelődés és -fejlesztés kérdéseit vetik fel, és a pusztán gyakorlásokon, másolásokon túlmenő nyelvi használatot is tematizálják. Ezen nyelvi pragmatizmusra vonatkozó elgondolásoknak jellemzően három súlypontja léte-

⁵ Csetri Lajos: Kazinczy nyelvújításának német vonatkozásai. In: Csetri L.: *Amathus. Válogatott Tanulmányok*. 1. köt. (szerk. Szajbély Mihály és Zentai Mária). Budapest, 2007, 124.

⁶ Szajbély Mihály: „*Idzadnak a magyar tollak*” Irodalomszemlélet a magyar irodalmi felvilágosodás korában, a 18. század közepétől Csokonai haláláig. Budapest, 2001, 118–119.

zett: kezdetben a *köznyelv* és a *tudomány* nyelvének kialakítása és használata került középpontba, majd ezekhez járult az *irodalmi* nyelv művelésének kívánsága. Úgy tűnik, hogy az utóbbi eleinte csak a tudományhoz vezető „lépcsőként”⁷ jelent meg az elméletekben. A 18. század utolsó harmadának tudósai már azt a magyar nyelvet szeretnék megteremteni, amely egyszerre alkalmas a nemzeti (nyelvű és tárgyú) szépirodalmi művek szerzésére, és egyszerre ad lehetőséget a felvilágosult tudományok eredményeinek a hazai nyelven való befogadására is.

Az itt vázolt témaköröknek létezik egy nem a nemzeti narratíva felőli vizsgálata is: a fordító szempontjának kibontása. Mint fentebb a Döbrentei-féle idézet alapján láthatóvá vált, az olvasás személyes érintettség, motiváció nélkül, anélkül tehát, hogy a befogadó valamit ne „tanuljon vagy magát mulassa”, nehezen gondolható el az irodalmi művelődés gyakorlatában. Jörn Albrecht alapvetően két fordítói technikát különböztet meg a 17. századi (nyugat-)európai kontextusban. Az egyik az eredeti művel szemben támasztott követelményeknek akar eleget tenni, s a szabadon felvállalt feladatot gyakran mint „szolgai munkát” jelöli meg. A másik pedig inkább a saját szövegének (és a szerzői hírnevének) szolgálatába szegődik, s ezáltal olvasóinak és anyanyelvének tesz szolgálatot. Természetesen ismét nem egyértelmű elköteleződésről van szó, a versengő modellek párhuzamosan jelen voltak, a választásban műfaji, eseti megszorítások is szerepet játszottak. Szajbély Mihály úgy látja a fordított műalkotások előszavaira vonatkozó vizsgálatában, hogy míg a Bibliát szó szerint, addig a szépirodalmi műveket szabadon fordíthatták a szerzők: „többnyire ösztönösen kialakulnak tűnő elméletet képező előszavakban egyértelműen a hasznosság szempontja dominált, s ennek jegyében a fordító mindenekelőtt saját nemzete olvasói elvárásait igyekezett kielégíteni. Ennek az elvnek a jegyében a fordítás legkülönbözőbb típusai nyerhettek a konkrét helyzettől függően igazolást.”⁸

Míg Albrecht (nyugat-)európai kutatásai során alapvetően 17. századi példákat hoz, addig magyar nyelvterületen a nyelvművelői mozgalmak és a fordítási viták korának idejében is tetten érhető két fogalomról (a „rabszolgai” és a „szabad”) és az ezekkel összefüggő habitusokról van szó. Szemléletes példája ezen oppozíciónak Rájnis József és Péczeli József felfogása, mely szerint „a szoros fordítások helyett (amit Rájnis a rabi fordítással azonosított), szabad fordítások, vagyis adaptációk kellenek, hogy a fordító versengjen az eredetivel. [...] Rájnis a klasszikus imitációelv alapján, az egyéni stílus tökéletesítésének funkcióját hangsúlyozván, Pliniusra (és Gottschedre hivatkozva), Péczeli pedig az antik imitá-

⁷ Csetri: i. m. 126.

⁸ Szajbély: i. m. 124.

cióelvet a haszonelvűség pragmatikus szempontjai szerint átértelmező francia elméletírók, nevezetesen D’Alembert nyomán.”⁹ Minthogy a magyar nyelv művelés modelljei sokszínűek voltak, azokat továbbra sem szerencsés a fentebb megadott két szélsőségre redukálni. Hiszen míg bizonyos körök semmiféle nyelvi „erőszakételre” nem voltak hajlandóak, addig például a *Debreceni Grammatika* megengedte a népi magyar minták alapján való beavatkozást (1794). Amilyen széles spektrumon mozgott a két végpontról elnevezett ortológus-neológus vita, éppolyan nagy változatosság figyelhető meg a „szabad” és a „szoros” fordítások elméleti és gyakorlati programjait illetően is.

Bölöni Farkas és Kissolymosi Simó közvetlen környezetében a rendszeres, intézményesen irányított fordítás kérdését az Erdélyi Magyar Nyelvvelő Társaság veti fel 1791-ben. „A befogadó kultúrára, a történelmi és társadalmi helyzetre nézve írja Aranka [György], hogy az olyan műveket kell fordítani, amelyek valamilyen vonatkozásuk révén aktuálisak, és így hatni képesek az olvasóra. Tehát a lefordítandó művek kiválasztásánál meghatározó szempont a célnyelvi közönség fogékonysága” volt.¹⁰ Az aktualitás jelentős szempont, releváns „funkció”-ja (Horst Turk) ugyanis az, hogy elősegíti a befogadó kapcsolódását a műhöz. Az elképzelések értelemszerű feltétele az volt, hogy a célnyelvi közönség által érthető és használt nemzeti nyelven kellett műveket írni, adott esetben arra fordítani. A fordított mű így vagy elidegenített (az eredetihez maradt hű, „Verfremdung”), vagy meghonosított (a közönségéhez maradt hű, azt szólította meg, „Einbürgerung”). Friedrich Schleiermacher fordításelméleti tanulmányában (*Ueber die verschiedenen Methoden des Uebersetzens*, 1838) találóan így fogalmazza meg ezt a jelenséget: „Meines Erachtens giebt es deren [der Wege] nur zwei: Entweder der Uebersetzer läßt den Schriftsteller möglichst in Ruhe, und bewegt den Leser ihm entgegen; oder er läßt den Leser möglichst in Ruhe und bewegt den Schriftsteller ihm entgegen.”¹¹ Bölöni Farkas és Kissolymosi Simó

⁹ Debreczeni Attila: Mintakövetés és nyelvtisztaság. A 18. század végi fordításvita összefüggéseire. In: Devescovi Balázs, Szilágyi Márton és Vaderna Gábor (szerk.): *Kolligátum. Tanulmányok a hetvenéves Bíró Ferenc tiszteletére*. Budapest, 2007, 99.

¹⁰ Benő Attila: Fordítási elvek a XIX. században. In: Egyed Emese (szerk.): „Szabadon fordította...” *Fordítások a magyar színjátszás céljaira a XVIII–XIX. században*. Kolozsvár, 2003, 8.

¹¹ „Véleményem szerint csak két utat követhet. Vagy az író hagyja lehetőség szerint a maga eredeti helyén, és az olvasót mozdítja el feléje; vagy fordítva, az olvasót hagyja a helyén, és az író vezeti feléje.” Friedrich Schleiermacher: A fordítás különféle módszereiről. Ford. Dömötör Edit. In: Józán Ildikó – Jeney Éva – Hajdu Péter (szerk.): *Kettős megvilágítás. Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig*. Budapest, 2007, 128.

esetében nem lehet a schleiermacherihez hasonló szisztematikus programról beszélni. Arról azonban igen, hogy Bölöni Farkas reflektált a környezetében megjelenő nyelvművelői mozgalmakra. Ezt tanúsítják az általa szerkesztett szólisták és szótaláló versenyek: Kazinczy egyik levelében azt a kérdést intézi hozzá: „Leveledben egy Erdélyi szót lelek, mellynek értelmét kérdem tőled: – ’Életem elszontyolódásait.’ – Nem tulajdon magad szava e ez, és mit teszen?”¹² Bölöni így válaszol:

Az Elszontyolodom szó nem a Laune szava, Háromszéken létembe sok olyan szót halottam, mellyek a Literaturába még ismeretlenek. Nehányat feljegyeztem: elszontyolodni az elkomolyodni s elszomorodni közti ideát teszi-ki, ezt: Trübsinnig. S ilyenek ezek is: Ábrándozás, melly a Schwärmerey ideáját nyomja-ki a Székellyeknél: Magát türtöztetni se abstinere; edzsődni, sovárogni, vágyni valami után; rityolni, rútolni probrificare, deludere; elélük-kenni hertelen elé jelenni s a t. (Bölöni Farkas Kazinczynak, Kolozsvár, 1815. nov. 6. KazLev, 3035)¹³

A szólistákon túl Bölöni Farkas „szótaláló verseny” megszervezésén is fáradozott 1830-ban. Bár ez utóbbi tevékenysége már a fordítói korszaka utánra esik, mégis érdekes felidézni Döbrentei válaszát, amelyben lemondja részvételét a versenyen: „Igen köszönöm a szótaláló versenyre való meghívásodat, de nem fogadhatom el, mert nem értek tökéletesen a mesterséghez, s hogy adhassak szavat annak legkisebb proczikájáig. Így nem sütné ki jól a több Pesti Szófaragó is.”¹⁴

Az irodalom- és nyelvművelési elméleti dilemmák váza után a következő fejezetek arra tesznek kísérletet, hogy ezen elméleteket behatárolják. Valamint felvázolják az első *Werther*-fordítások immár közvetlen irodalomtörténeti kontextusát a Kazinczy Ferenc, Döbrentei Gábor és Bölöni Farkas Sándor nevével fémjelzett kapcsolatrendszer alapján.

¹² *Kazinczy Ferenc: Levelezése. I–XXIII.* Váczy János, Harsányi István, Berlász Jenő (szerk.) Budapest, 1890–1960. Továbbiakban: KazLev. Itt: Kazinczy Bölönihez, Széphalom 1815. okt. 22. KazLev, 3024.

¹³ lásd lbj. 11.

¹⁴ Jancsó Elemér (szerk): Döbrentei Gábor kiadatlan levelei Bölöni Farkas Sándorhoz. In *Keresztény Magvető*, 75. évf. (1943). 86–94., 131–136., 192–207. 76. évf. (1944). 37–48., 90–102. Itt: Buda, 1830. márc. 16. *Keresztény Magvető*, 76. évf. (1944). 45.

Kazinczy Ferenc és Döbrentei Gábor irodalomszervező tevékenysége

Jakab Elek Bölöni Farkas életének és műveinek máig legalaposabb leírását nyújtó tanulmánya szerint Friedrich Schiller *Don Carlos* című drámáját a szerző 1819-ben egy barátjának, mégpedig Döbrenteinek a kérésére fordította.¹⁵ A fordítás – Jakab vélekedésétől némiképp eltérően – egy Kazinczyhoz írt levél tanulsága szerint 1817-ben már kész volt prózában, majd 1819-ben jambusokba lett átdolgozva. Ezen 1817-es Kazinczynak írt levélből derült ki az is, hogy a *Don Carlost* Bölöni először két „Leányka”-ismerős kérésére fordította le és csak a prózából jambusokba való átdolgozást készítette el Döbrentei kérésére 1819-ben.¹⁶ Úgy tűnik, hogy a *Werther* is hasonló indíttatásból született: 1818-ban fordította azt, szintén „egy barátja Kedveltjének” kérésére, erről is egy Kazinczyhoz írt levél tájékoztat: „Egy barátom Kedveltjének kérésére betegségem alatt lefordítottam a Werthert.”¹⁷ Közelebbi adatot nem sikerült szerezni arra vonatkozóan, hogy ki a „barát” és a „Kedvelt”. A fordításra való ösztönzés áthárítása felvett pózként is felfogható, és értelmezhető a barátság korabeli kultuszának fényében is.

Bölöni Farkasnak a Kazinczy Ferenchez fűződő barátsága döntő szerepet játszott abban, hogy az unitárius diák figyelme Goethe személyére és műveire irányult. Döbrentei Gábor volt az, aki bemutatta őt Kazinczynak 1815-ben. Kazinczy hamarosan a magyar Schillert látta Bölöniben. Epigrammát ír *Bölöni Farkas Sándorhoz* címmel, mely az *Új tövisek és virágok* című kötetben jelenik meg. Az epigramma utalást tartalmaz Goethe megítélésére is. Kazinczy a második Bölöni Farkashoz szóló levelében az eredeti és a fordított munkákról értekezik, s azt állítja, „hogy több hasznot fogok nyújthatni, ha középszerű Originálok helyett nagy gonddal készített fordításokban classicai szépségű darabokat dolgozandok.” Majd a saját tapasztalatára hivatkozva azt javasolja Bölöni Farkasnak, hogy csak a nyelvgyakorlás okán fordítson: „Fordításokra ne ereszkedjél, legalább ne soha másképen mint merő gyakorlásul, a’ mit Cicero is tett; abba nem fogod hagyhatni, s’ örökké fordító maradsz mint Báróczy és én, a’ ki eggy kiseded csomócska versezetnél semmit nem mondhatok tulajdon teremtésemnek.”¹⁸ Ugyanebben a levélben írja a széphalmi mester híressé vált sorait, amelyeket Goethe-kultusza kapcsán rendre idéz az irodalomtörténet-írás:

¹⁵ Jakab Elek: Bölöni Farkas Sándor és kora. Politikai és irodalomtörténeti tanulmány. *Keresztény Magvető* 5. évf. (1870). 266.

¹⁶ 1817. ápr. 22. *KazLev*, 3422.

¹⁷ 1819. jan. 21. *KazLev*, 3692.

¹⁸ Széphalom 1815. okt. 22. *KazLev*, 3024.

Leginkább arra kérlek, hogy ne olvass sokat. Keveset, de jót, 's azt a' keveset szünet nélkül, 's igen nagy gonddal. Ne soha a' közepszerű Írók' firkálásait! A' ki Kotzebüet örömmel olvasta, az örökre el van veszve. Göthével ismerkedjék-meg és Göthével, és ismét meg ismét Göthével. Az én bálványom mindenben ő. 'S Lessinggel, Klopstockkal, Schillerrel, Herderrel és Wielanddal. A' többinek félve higgy, Göthének, kiben görög lélek lakik, vaktában. Virít rajta minden; ő öszveköte a' férjfiúi erőt és az ifju kor' szépségét. (uo. KazLev, 3024)

Válaszában Bölöni Farkas arról vall, hogy még nem érti Goethe műveit: „én nem érek még oda, hogy őt megértsem, én nem találom meg azt benne, a mit a németek olly igen magasztalnak épen Schiller s mások felett. Én a Mad. Steil itéleténél álok Góthe iránt: hogy ő ollyan, mint egy igen pompás Görög Statua, mellyen minden vonás a legfáinabbul van eltalálva, de még is csak — kő.” Ebben a levélben írja azt is, hogy Goethének néhány darabját immár kedveli: „Szeretem ugyan némely darabjait, mint Clavigot, Egmontot, Werthert, Hermant s Verseinek több darabjait;¹⁹ de előttem Schiller mellett ő hideg genie.” Majd a levélben Schiller-hódolatának ad hangot.²⁰

Később, 1816 tavaszán Bölöni Farkas sokat betegeskedik, orra vérzését nem tudják elállítani, úgy érzi, hogy a halálán van. A betegség az ágyhoz köti Zsibón, a lábadozás sok időt hagy az olvasásra. Olvasmányélményei közé tartozik ez idő tájt Goethének több műve is. Arról ír Kazinczynak, hogy kezdi érteni Goethét:

¹⁹ A Bölöni-Kazinczy levelezés jó néhány verset tartalmaz a húszéves Bölönitől, kolozsvári hagyatékában ma már nem lelhetőek fel ezek az írások. Arra kéri mesterét, hogy csiszolgassa líráját, hiszen ő magától ír, nem olvasott a szabályszerű versírásról, de szeretne ebben a műfajban is alkotni. Többször hivatkozik Goethe verseire, balladáira, általában a regények lírai betéteire: „Kennst du das Land...” a Weilhelm Meister trilógiából. Egy alakommal a német szerzőnek egy versére utalva kéri Kazinczy segítségét: „Barátom, ha engem figyelmedre méltónak tartasz, írd-ki botlásaim, hogy azokat másokba kikerüljem, s tudod hogy kívánom én ezt? [...] Göthe Künstler und Kenner-jébe a Mívész kéri az Ismerőt: O rathet, helfet mir, dasz ich etc.” (Bölöni Kazinczynak, Kolozsvár 1815. nov. 17. KazLev, 3044.) Goethe *Kenner und Künstler* című verse először 1775-ben jelent meg a Voß-féle *Musen-Almanach für das Jahr 1776* kötetben. A tudós („Ismerő”) és a művész („Mívész”) párbeszéde a művészi alkotás és az isteni teremtés konkurálását és/vagy analógiáját tematizálja.

²⁰ Kolozsvár, 1815. nov. 6. KazLev, 3035.

Három hét óta egészen Göthének élek. Most kezdem bánni, hogy ötet elismertem volt, ő más directiót adhatott volna nekem. Betegségem alatt Wilhelm Meistert olvastam, s milyen jól esik ebből a Kiadásból olvasni; mert ez a Te kezedbe járt, Gyulay Lajosnak általad szerződött-meg. – Meister nekem nagyon interesszans; én is olyan theatrumozó voltam egykor. – S hát még az a Mignon karaktere be szelid, be gyengéd vonásu. Mikor a: Heisz mich nicht reden, heisz mich schweigen etc.-hoz értem, olyan nagyon megillette, hogy könybe borulva csak ezt tudám mondani: Be szép. Iphigeniát, Tasszot, Egmontot is megint elolvastam. De csak ugyan mégis gyönyörű az a Tasszo, barátom, olyan jól esik nekem, hogy azt nem érti minden s hogy én értem, nem cserélném-fel magam ebbe az órába. (Kolozsvár 1816. febr. 7. KazLev, 3124)

Az „én is olyan theatrumozó voltam egykor” Bölöni Farkas unitárius diák-korszakára utal, amikor titkon a kolozsvári színházban játszott Schiller darabokban. A fentebb idézett levélrészletek főként a dráma műfajának, a színjátszásnak és Schiller műveinek, a *Räubernek*, valamint a *Don Carlosnak* kedveléséről szólnak. A színház szeretete végigkísérte Bölöni Farkas életét, nemcsak ifjúkori fordításokkal és szerepjátszással támogatta a magyar nyelvű színjátszás ügyét, hanem kapcsolataiban később is támogatókat keresett a kolozsvári színháznak.²¹ Mignon idézett *Itáliai dala* mellett utalás található ebben a levélben is a *Wilhelm Meister* regény olvasmányélményére, és abban Mignon dalára: „Heiß mich nicht reden, heiß mich schweigen”-kezdettel. Az említett lírai betét utolsó versszakának első két sora a barát közelségében fellelt nyugalom és a feltárulkozás bizalmáról szól. Ez üzenetértékű lehetett Kazinczy felé, s újabb adatként értékelhető a barátságkultusz szerepéhez a fordítások történetében. Kiderült továbbá az is,

²¹ Erről tudósít például egy levele Wesselényi Miklóshoz. A részlet lényegre törően fejezi ki azt is, hogy milyen nehézségekkel kellett megküzdeni a kezdeti magyar nyelvű színjátszásnak: „Az Actorok bėjöveteleikor egy Deputatit akarnak hozzád tenni, s arra kértek, hogy pro pravía in formatione írjak addig is neked róla. A dolog ebből áll: Ők a Télen itt játszani akarnának; Rhédeitől [gróf Rhédei Mihályné] kérték a theatrumát s azt felelte nekik, hogy inkább hagyja a Baglyoknak, mint sem hogy a Magyaroknak engedje; Ők hát a Te közbe jövedel által azt akarnák kivinni, hogy Rédei a Télre engedné által theatrumát. – Az egyik Rhédaihoz küldött Deputans Actor, Lang ugy megboszonkodott Rhédainak ezen feleletére, hogy mindjárt elajult előtte, s a Frajok Eczettel ébresztették fel.” Kézirat. Filialei Cluj a Arhivele Naționale Fond Wesselényi din Jibou. 1817–1848. Sign. Nr. 133. Lit. B. I. r-v.

hogy élénken foglalkoztatták őt a művészi lét, a művészi egzisztencia nehézségei is. Erre utal az „Ismerő” és a „Mívész” párbeszédére való hivatkozás, illetve a *Torquato Tasso* dráma értelmezése, továbbá a fentebb idézett Mignon dal is.

Bölöni Farkas 1816. március 28-án meglátogatja Wesselényi Miklóst. A látogatásból egy kölcsönként „Lipsziai Conversations Lexicon” kötettel tér haza, amelyből még aznap este elolvassa a Goethe életére és műveire vonatkozó részeket. Beszámolója mellé elküldi Kazinczynak a *Baloghhoz* és *Az Ifju sohajtása* című verseit. A *Baloghhoz* című vers a *Wertherhez* való viszonyulás első irodalmi szöveghelye:

Elé vevém a Lipsziai Conversations Lexicont s elolvastam be-
lőle a Göthe életét. Mindég te lebegtél előttem olvasásom alatt s
köszöngetém, hogy figyelmessé tevél reája. Életemnek a legszelí-
debb, nyugtatóbb érzései nélkül lettem volna, el lesznek vala azok
bennem aluva, ha Göthét meg ne ismerjem. [...] Nehány Apróságot
írtam mostanság. O mert jól esik a teli szívnek, ha magát Papirosára
kiöntögetheti! Igy keltek ezek is:

Baloghhoz.

Hadd-el Kedves, hogy sírjak, hogy reád
Borulva öntsem-el fájdalomim.
Hagy halgatnom, ne kérd okot mi ád,
Ah, nékem is Titkok Keservim!
Csak a ki a hév Vágyást ismeri,
Werther t s Wilhelm Meistert olvassa,
Csak a ki őket tudja érzeni,
Mért sirok én, csak a tudhatja!

Az Ifju sohajtása.

Ne kérd miért könnyez szemem
Éltem legszebb korába!
Ne kérd miért dobog szívem
Az örvendők sorába.
Ah messze vannak céljaim
S tett nélkül tűnnek napjaim!!
(Kolozsvár 1815. okt. 10.
KazLev, 3011)

Az 1815-ben kelt levél már a *Werthernek*, s Goethe 1813-ig megjelent mű-
veinek ismeretéről tanúskodik, feltehetően a „Lipsziai Conversations Lexicon”
olvasmányélménye alapján.

A fentiekben láthatóvá vált Bölöni Goethe-képének alakulása, olvasmányá-
nak gyarapodása. Bölöni Farkas pártfogóiról, a Kazinczyhoz és Döbrenteihez
fűződő kapcsolatáról egy dolgot érdemes a tágabb kontextus jelzésértékű kiraj-
zolásához megemlíteni: A „pesti triász” (Horváth István, Vitkovics Mihály és
Szemere Pál), majd Kölcsey Ferenc és Berzsenyi Dániel is éppen az 1810-es évek
közepén fordul el Kazinczytól, aki így „tábor nélküli vezérré vált” – állítja Csetri
Lajos. Egy csoport maradt csupán, akire Kazinczy irodalomszervező tevékenysé-
ge hathatott, „Döbrentei erdélyi köre, mely éppen a legválságosabb évek egyiké-

ben, 1816-ban szolgált jóleső elégtétellel Kazinczynak, diadalmenettel felérő erdélyi utazásának megszervezésével.” Az erdélyi utazás naplójában, az *Erdélyi levelek* (1880) oldalain többször említi Bölöni Farkassal való találkozásait. „Don Carlos lelkes fordítója”-nak titulálja (Kazinczy, 1880. 70), és (86) együtt olvas Wesselényivel és Bölöni Farkassal Kleist ódákat (297). Csetrinek bizonyosan igaz van, amikor azt állítja, hogy Döbrentei lett ezekben az években Kazinczy „legjobb barátja”,²² mely barátság nem nélkülözi az irodalmi vonatkozásokat sem.

Bölöni Farkas és Kissolymosi Simó Werther fordításainak kolozsvári poétai köre

Nem lehet azt állítani, hogy egy egyértelműen intézményesült, rendszeres elméleti és gyakorlati programmal rendelkező poétai és fordítói csoportosulásról lehet értekezni a 19. század fordulóján Kolozsváron. Döbrentei Gábor részben megjelentetett, részben tervezett szépirodalmi antológiái²³ számára bizonyos nyugati klasszikus munkákat választott ki magának a kolozsvári unitárius és református hallgatók egy csoportja, és több művet közösen vagy egymással párhuzamosan lefordítottak a Döbrentei-féle *Erdélyi Muzéum* működése időszakában. A *Döbrentei Gábor külföldi színjátékai* két kötete végül 1820–21-ben jelent meg Bécsben, a tervezés a '10-es évekre nyúlt vissza. Valószínűsíthető, hogy ebben a csoportban Bölöni Farkas személye, illetve a francia és a német klasszikus irodalom vezető szerepet töltött be. Az elkészült fordítások fényében úgy tűnik, hogy nem pusztán drámai, hanem prózai műfajokban is terveztek köteteket kiadni. Bölöni Farkas a szervező tevékenységéhez a „serkentést”, a támogatást akárcsak a *Muzéum* és a Nyelvművelő Társaság esetén ismételt Döbrenteitől és Kazinczytól kapta, de több önálló kezdeményezés is nevéhez fűződik.

Ezen csoportosulás tagjairól, élettörténetükről vagy esetleges további műveikről csak hézagos információk lelhetők fel. A kutatás feltehetően emiatt nem tematizálta eddig az említett kolozsvári kört. A tematizálatlanságnak több oka is vélelmezhető: Az irodalomtörténet-írás „az Erdélyi Muzéum korszakát” hosszú ideig „a gyanakvás görcsöve alatt” nézte. Döbrenteit az a vád érte, hogy megtör-

²² Csetri: i. m. 148.

²³ *Döbrentei Gábor külföldi színjátékai*. Bécs, 1821–22. Két kötet. (I. Német játékszin: *Vétek súlya, szomj*. 4 felv. Müllner élete és munkái. Emlékeztetés magyar játékszineinkre és színjátszóinkra nézve. A német színjátszás rövid előadása. Német színjátszók és színjátszónék; előadták Miskolczon 1833. márcz. 28. II. Francia játékszin: *A fősvény, vígj*. 5 felv. Molièretől. *Molière élete és munkái*. *Francia vigjáték költők*. Rövid előadása a francia játékszin származásának. *Francia színjátszók és színjátszónék*)

te Katona József írói pályáját és támadták „az 1820-as évek közepén végbement Kazinczy-ellenes fordulata” miatt is.²⁴ Az első tényező az lehetett tehát, hogy Katona József *Bánk bán*²⁵ pályázata általi „pályatörését” Döbrentei nevéhez kötik. Feltételezik, hogy eltitkolta Katona mesterművét, amelyet a szerző az *Erdélyi Muzéum* 1814-es *Jutalomtétel kiírására* küldött be. Az utóbb említett tényező pedig a '20-as évek irodalmi pereire vezethető vissza. A Döbrentei által is forgatott – Bölöni Farkas és Wesselényi számára is meghatározó – „Lipsziai Conversations Lexicon” feltehetően mintaként értékelhető az 1820-as években immár a Tudományos Akadémia főtitkári tisztségében tevékenykedő Döbrentei által tervezett pesti Conversations Lexikon-projektben. Az ehhez a tevékenységhez köthető irodalmi per is részben szintén Kazinczy és Döbrentei elhidegülésére vezethető vissza. Mint ahogy az egykorú Pyrker-pör szálai sem mentesek Kazinczynak az 1810-es években kibontakozó Goethe-kultuszától.²⁶

Visszatérve a poétai-fordítói csoporthoz, részletekbe menően nem, de öszszetartozásukat kiemelve utal a csoport meglétére Maller Sándor: „Bölöni Farkas Sándor Döbrentei erdélyi írói-baráti köréhez tartozott Balog Pállal, Buczy Emil-lel, Gedő Józseffel, Kelemen Lajossal, Aranyosrákosi Székely Sándorral együtt, akik az Erdélyi Muzéum körül segédkeztek vagy abban írtak is.”²⁷ Buczy Emil *Erdélyi Muzéum*-beli tanulmányairól és Döbrenteihez fűződő barátságáról értekezik Csetri Lajos, aki a *Muzéum* körüli fiatal írók csoportjára még nem figyel fel.

1816 márciusában a húsz év körüli Bölöni Farkas a kolozsvári királyi líceumban jogot tanul, egy éve zárta le unitárius felsőbb tanulmányainak korszakát, és azt írja mesterének, hogy „poétai iskolát” akar Kolozsváron szervezni:

A gyermek még csak 14 Esztendő, Kelemen Lajos, a Kollégyomba Tanítványom volt; én látva benne az igen szép ész, ser-

²⁴ Csetri Lajos: *Kazinczy és Döbrentei*. In Csetri: i. m. 143–144. (vö. lbj. 4)

²⁵ A irodalomtörténet-írás filológiailag nem tudja egyértelműen bizonyítani, de arra következtet, hogy Katona műve az *Erdélyi Muzéum* kiírásra íródott, még ha a szerkesztőkhöz feltehetően nem is érkezett be a szöveg. Vö. Benkő Samu: *Az első erdélyi magyar folyóirat*. In Benkő Samu (szerk.): *Erdélyi Muzéum 1814–1818*. Bukarest, 1979, 271.

²⁶ Pyrker János László egri érsek és Goethe hozzávetőlegesen húsz levelet és számos művet váltott egymással (Goethe a *Hermann und Dorothea* küldte meg dedikálva az érseknek, vö. *Schriften der Goethe-Gesellschaft in Weimar*, Bd. 17–18. 1903–1904). Ez a tény valószínűleg nem csekély mértékben befolyásolta Kazinczyt Pyrker német nyelvű líragyűjteményének fordításában.

²⁷ Maller Sándor: *Az egykönyvű író?* In Bölöni Farkas Sándor: *Napló (1835–1836)*. Maller Sándor (vál., szerk., bev. tanulmány), Benkő Samu (sajtó alá rend.) Budapest, 1984, 6.

kentgettem, olvastattam s az írásba beléhoztam. Addig érlelgettem, míg a Döbr.[entei] ismeretségére méltónak gondoltam lenni; a minap hozzá vívém, ő igen elbámult munkájin, s az én szeretett Gyulay Lajosom mindjárt meghívá ebédre az Anyjához. Egy darabját fel fogja venni a Múzéumba; a Gyermekek csupa Sentimentalitas, Göthem, Schillerem neki adtam; nagyon szerettem volna, ha ilyen koromba annyi lehessek, mint ő most. Ha én nem fognék is semmit tehetni, legalább ezt én adom a Hazának; még két Tanítványomból sokat remélek. Meg kell lenni, hogy Kolozsvárból egy poétai iskola induljon-ki. (1816. márc. 15. KazLev, 3156)

Levele után három héttel, április 8-án Döbrentei is tájékoztatja Kazinczyt a levélben említett Kelemen Lajos-féle látogatásról: „Örvendve emelkedik lelkem annak írására, a’ mit most akarok Veled közleni. – Minap hozzám Bölöni egy 14 esztendő, Kelemen nevű gyermeket vezet, ‘s ez a’ gyermek nekem olly verseket ada által, mellyeken hültem, gyúlongtam, ‘s a’ Nagy lélek tűzét csudáltam.”²⁸ Bizonyosan a naiv és szentimentális schilleri kategóriák nyomán – amely schilleri értekezés fordítása egyébként Bölöni Farkas kézírataiban szintén megtalálható²⁹ – nevezi a levél folytatásában Döbrentei Bölöni Farkast „Schilleri heves, indúlatos, mérész makacssággal az Ideálokig veszélyezve verekedő tűz”-ként. Bölöni Farkas tanítványát, Kelement pedig „csendes, szelíden hevülni látszó, ‘s még is magas, még is melegítő Góthei lélek”-nek titulálja ugyanott. Kelemennek a Gyulay-családnál tett látogatásáról Döbrentei részletesebben ír, az ő leveléből derül ki az is, hogy mind a Gyulayak mind Döbrentei sokoldalúan támogatták a fiatal poétikai és erkölcsi nevelését: Gyulay Lajos „odaadta neki [Kelemennek] Virgilius Eneiszét, ‘s ajánlá neki Horatziust”. Döbrentei pedig felajánlja, hogy *Szabadság* című versét felveszi az Erdélyi Muzéumba. A fiatal Kelemenről kiderül, hogy azért van szüksége támogatókra, mert nem talál szüleiben, főként apjában pártfogót terveire: „Atyám úgy sem olvassa a’ Muzéumot. ‘S ezt egy kis fájdalommal látszott mondani. Minap is szóll, kértem Atyámat, venné meg Virág, Horatzius leveleit, ‘s nem vette-meg.” Anyja viszont adott pénzt könyvre, így végül is meg tudta venni magának „Horatzius”-t. Kelemen szorgalmas tanuló, „erkölcsi tisztaságára” és „poézis szerzésre” ösztönzi Döbrentei. Kelemen hamarosan újabb versét viszi el mutatóba. Válaszul Döbrentei azt ajánlja neki,

²⁸ 1816. április 8. KazLev, 3180.

²⁹ Vö. Labádi Gergely: Bölöni Farkas Sándor Schiller-fordítása. Keresztény Magvető 108. évf. (2002). 217–227.

hogy „ne mutogassa verseit, ‘s legyen a’ Poézissel addig titokban, míg nagy erővel elé nem állhat.” Nemcsak Gyulaytól és Döbrenteitől kap olvasmányokat az ifjú, hanem Bölöni Farkastól is, aki immár nem a régi auktorokat, hanem a német kortárs klasszikusokat adja kezébe: Goethe és Schiller munkáit. Döbrentei így ír erről: „Kérdezém tőle, hogy’ tetszenék neki Göthe, kit olvasásra Bölönitől kaptott. A’ gyermek nagyon szereti. Megvettem, monda, Schillernek zsebbeli formatumu Theatrumi első darabját, ‘s most azt olvasom.” Kelemen megvallja Döbrenteinek, hogy kölcsön kellett kérnie ahhoz, hogy az említett Schiller-kötetet megvegye: „Schillernek mind a’ három eddig kijött darabjait megvette.” Döbrentei elmeséli ezt a történetet Gyulay Lottinak, aki unokabátyjától, Bethlen Ádámtól elkéri a három kötet árát az ifjú számára és Döbrentei segítségével eljuttatja Kelemenhez. A gróf nemcsak a kért pénzzel támogatta az ifjút, hanem megvette neki „Mathissonnak legujabb kiadását” is.

Döbrentei büszkén tudósítja a reményt keltő kolozsvári ifjacról Kazinczyt: az unitárius „Poéta tanítvány”-ok, mint „Bölöni-Farkas, Kelemen, és Székely Sándor, kinek odáját örömmel fogod olvasni a’ Muzéum Vdik fűzetjében” vagy „Reformatus ifjú”-k mint „Füzesi, kit már ismersz, ‘s Balogh” szerepelnek a levélben.³⁰ Kelemen Lajosról és támogatói köréről a fent említett adatok állnak rendelkezésre. Aranyrákosi Székely Sándor, későbbi unitárius püspökről az egyháztörténet többször szól, korai világi tárgyú szépirodalmi próbálkozásai közül azok a művek ismertek, amelyek ugyanott jelentek meg, mint a többi, ebbe a körbe tartozó ifjúé: jellemzően a *Szép-Literatúrai Ajándékban* és a *Hébében*. A két református fiatalról azt tudjuk meg az előbb említett levélből, hogy „Ő [Füzesi] most ide két órányira, Pata faluban Levita. Keres jobb Papi statziót, hogy dolgozhassék. Balogh, nagy részént általam jutott B. Wesselényi Farkashoz, fija Nevelőjének. Egy Geszneri ifjú.”

Bár az irodalomtörténet-írás említ egykorú kolozsvári unitárius és református olvasói köröket, tud a Bölöni Farkas által alapított kolozsvári Casinóról is, amely gyakorlatilag a férfiak olvasó egyesülete volt, illetve a szintén általa alapított „asszonyi olvasóegyletről”. Ezeket azonban kivétel nélkül minden (irodalom)történész a ’20-as évek legvégére, de inkább a ’30-as évek első éveire teszi.³¹ Ez feltehetően annak is köszönhető, hogy az intézményesült formák megjelenése valóban akkorra datálható. A fentiekből azonban úgy tűnik, hogy már a ’10-es évek közepén kialakult egy „iskola” Kolozsváron, amely felekezeten ívelt át, és

³⁰ 1816. április 8. KazLev, 3180.

³¹ Gaal György: *Múzsák és erények jegyében. Dolgozatok Erdély unitárius múltjáról*. Kolozsvár, 2001, 108–117.

amely szigorú értelemben véve még nem intézményesült formában működött. Ez a csoportosulás bizonyára nem független az egykorú, szintén a '10-es évekre datálható nyelvművelő mozgalmak elmékedéseitől, és természetesen az 1814 és 1818 között megjelent Döbrentei-féle *Erdélyi Muzéum*tól sem, ahogy utóbbiról Döbrentei is beszámol:

Mond-meg nekem Kazinczym! nem gyúlhatok é öröm lángokra, ha ezen ifjakra gondolkodom. Nem büszkén emelkedem a jövődöbe, hol ezen Ifjak Erdélyt is valahára emelni fogják, csendesen magas érzéssel várom az időt, mellyben ezen tanítványaim az Utbagazítót dicsőíteni fogják. Az Erdélyi Muzéum nem hijában van kiadva. Az füzte ezeket velem egybe. Nincs szebb mint látni azt, hogy a' Törekedő után mint jönnek a' Nagy Sereg közül szép lelkeik vonatattása által kiválva, azok, kik a' Koszorú eleibe méltán mennek. Most tapsolj Nekem, barátom, most mond hogy lakhelyem utjában van a' Menyországnak. – Haljak meg bár most, nem éltem hijában, utánam jönnek az általam felbuzdítottak, kik a' lángolva szeretett Hazát, annak díszére élve szeretni fogják. (1816. április 8. KazLev, 3180)

Az említett levelek szerint a Döbrentei, de még inkább az *Erdélyi Muzéum* köré szerveződő „poétai iskola” tagjai közé tehát a következő személyek tartoztak: a rangidős Bölöni Farkas Sándor, Balogh Pál, Buczy Emil, Füzesi L. József, nagy-ernyei Kelemen Lajos, Pataky Mózes és aranyrákosi Székely Sándor. Ez a kör főként unitárius és református diákokból áll, akik műveiket odaadják idősebb mestereiknek: Bölöni Farkasnak és Döbrenteinek. Amennyiben ők az ifjakat tehetségesnek találják, úgy befolyásosabb ismerőseik között támogatókat keresnek nekik. Szóba jöhetők ismerősök akadhattak az erdélyi nemesek körében is, de ilyen lehetett Kazinczy Ferenc is. S míg láthatóan a nemesek az antik auktorok irányába terelgetik az ifjakat, addig Bölöni Farkas, Döbrentei vagy Kazinczy a kortárs nyugati írókkal ismertetik meg a fiatalokat.

Döbrentei és Bölöni Farkas levelezésében még egy, ebbe a körbe tartozó név bukkan fel: Kissolymosi Simó Károlyé, akiről tudjuk, hogy szintén lefordította a *Werthert*, feltehetően 1817-ben, a fordítás 1823-ban meg is jelent. Kissolymosi Simó és Kelemen kapcsán világosan látszik, hogy ez a „poétai iskola” nemcsak klasszikusokat és kortársakat olvasott, verselgetett, hanem fordított is. Sőt, feltehetően egymással versengve fordított. Kiválasztottak darabokat, amelyeket közösen lefordítottak és átbeszéltek, illetve amiket aztán mestereiknek, Döbrenteinek és Kazinczynak elküldtek. A kiadott (és ma még fellelhető) levelek közül

a második Döbrenteitől Bölöni Farkasnak küldött levélben az olvasható 1817. január 12-én: „A kis Kelemen, egy igen szép verset írt hozzád [Bölönihez], mely abból származott, hogy levelére sokáig hallgattál. Épen Ma, Cserey Farkas, Szomorú Jelentései adresszeinek írása végett kért, hogy neki egy deákot szerezzek. Kelemen hívatám. Ezzel a kicsi fiú azt nyerte, hogy neki Cserey, ajánlásomra Nitsch horatziusát fogja meghozatni. Simó, Wilhelm Meistert olvasá, s a Lehrbriefet lefordította.”³² Ugyanezen év október 9-én ezt írja Döbrentei Kazinczynak: „Nem emlékszem, hogy Székely Sándort nálam láttad volna [Kazinczy erdélyi utazásakor]. De láttad Simó Károlyt, vállán függő hosszú mentéjében. Ez a Simó a múlt tavasszal hozá hozzám Werther gyötrelmeit igen szép nyelvű fordításban.” (KazLev, 3495) Szintén ebben az évben, 1817. november 20-án ezt írja Bölöni Kazinczynak: „Ugy egyezénk tegnap előtt Tanítványaimmal Kelemennel és Simó Károllyal, hogy idő közbe Schiller minden Drámáját lefordítsuk. Ők hozzá is fogának, az egyik Moorhoz, a más Fieskohoz.” (KazLev, 3510) Schiller *Don Carlos*ának fordításához nem csak ők fogtak neki, hanem Bölöni is. Az 1819. március 20-án kelt, Döbrenteihez címzett levéből kiderül, hogy a tervezett *Külföldi színjátékok* kötete számára készülnek a fordítások:

Azt a propositiót teszem, volna é kedved Don Karloszt jambusokba öntened? Nekem az a gondolatom, hogy *Külföldi színjátékok* címje alatt Don Karloszt Töled, Tellt Kelemen Lajostól, Machbethet s a Schuldot tőlem fordítva kiadnám. Ehhez lehetne csatlanom Johnsonnak Shakespeareról írt kritikáját s Ganick, Foote, LeBaron, Lekain, Larive, Schörder, Talma, Ifland, Lange Szinjátészók karakterisztikáját, melyet most dolgozám ki, hogy magyarul itt az oláhok között el ne felejtsek, mert úgy kell tudnod, hogy a Rómaicskák nyelvén derekasan kezdek beszélni! [...] Felelj kérlek fenn említett kérdésemre s felelj igennel. Nem rossz, nem haszontalan lenne dolgozásunk sikere.³³

Nekifogott a dráma lefordításához Pataky Mózes is, Goethe *Egmont*jának fordításával egyetemben, szintén Döbrentei tervezett *Külföldi Játékszíni Gyűjteménye* számára. De a fordítás feltehetően nem készült el, az bizonyos, hogy nem jelent meg.

³² Jancsó Elemér (szerk.): Döbrentei Gábor kiadatlan levelei Bölöni Farkas Sándorhoz. *Keresztény Magvető*, 75. évf. (1943). 90.

³³ Uo. *Keresztény Magvető*, 75. évf. (1943). 92–93.

A Szinnyi- és a Petrik-bibliográfiákból kitűnik, hogy mi jelent meg a '10-es években Kolozsváron működő „poétai iskola”-ból és az együttfordításokból. Nagyernyei Kelemen Lajos esetében az említett *A szabadság* című verse napvilágot látott az *Erdélyi Muzéumban* 1817-ben³⁴ *A Szépliteratúrai Ajándék a' Tudományos Gyűjteményhez* első száma közölte Hunyadi János című művét, itt jelent meg Bölöni Farkasnak is az első költeménye. Aranyosrákosi Székely Sándornak *Az ember* című verse az *Erdélyi Múzeumban* 1816-ban³⁵ és a *Szépliteratúrai Ajándék* első számában (1821) kerül megjelentetésre. Füzesi L. Józseftől úgy tűnik ebből az időszakból nem maradt fenn szépirodalmi alkotás, Balogh Pálról és Kissolymosi Simó Károlyról pedig nem szerezhető értesülés a fenti munkákból. Balogh Pál személyéről annyit érdemes még megemlíteni, hogy Bölöni Farkastól függetlenül, de vele egy időben utazta be Észak-Amerikát, onnan hazatérve pedig nevelő lett Erdélyben.

A fiatalok poétai munkái és irodalomtörténeti fordításai az *Erdélyi Muzéum* számára készültek, utóbbiak ott is jelentek meg. A drámafordítások és feltehetően a próza fordítások is a Döbrentei tervezte *Külföldi Játékszín*, és talán egy további prózagyűjteményes kötet részére íródtak. Bölöni Farkas úgy ítélte meg 1817-ben egy Kazinczyhoz írott levélben, hogy már magyarul sem a Corneille- és a Racine-féle drámák átültetésére van szükség, hanem a Shakespeare-típusú szövegekre. Ez az elképzelése bizonyosan Lessing *Hamburgische Dramaturgie* című esszékötetére vezethető vissza. Így fogalmaz Bölöni Farkas: „Én azt hiszem hogy a Magyaroknál is bételne az Schillerről, a mit Lessing jövendölt a Németeknek, a Schakespeare lefordítása előtt.”³⁶ Vagyis azt állítja, hogy a shakespearei drámákban az olvasók sokkal nagyobb örömet lelnék. Lessing dramaturgiáját Döbrenteitől kapta olvasásra: „Most arra kérlek, élj a Poézisnek, s készülj drámát írni. Brutuszod hagyja látni a ragyogó koszorut, melyet a Játékszínen nyersz. Olvasnád Lessing Hamburgische Dramaturgiáját, s dolgozzál.”³⁷

A következő tanulmányban az *Erdélyi Muzéum* körüli kolozsvári poétai iskola egyik legkevésbé ismert tagjáról, a *Werther* és a feltehetően Schiller-drámákat is fordító Kissolymosi Simó Károlyról lesz szó, illetve az első két magyar nyelvű *Werther*-fordítás szövegéről.

³⁴ *Erdélyi Muzéum*, 1817/8. 80–82.

³⁵ *Erdélyi Muzéum*, 1816/5. 138.

³⁶ 1817. nov. 20. *KazLev*, 3510.

³⁷ Jancsó: i. m. *Keresztény Magvető*, 75. évf. (1943). 88.